

ZGODOVINSKI TEMELJI SOCIALNEGA DELA

Yves Rastimir Nedeljković

1. Uvod

Spoznavanje zgodovinskih korenin socialnega dela in prehojenih poti za njegovo znanstveno zasnovanost, za katero se tukaj zavzemam, se začinja s postopnimi študijami njegovih kulturnih, moralnih in logičnih temeljev, ki so nastajali in še nastajajo ob številnih, raznovrstnih, spontanih, organiziranih kakor tudi institucionaliziranih poklicnih humanističnih dejavnostih v zgodovini človeka in človeštva.

V tem smislu je ena najpomembnejših značilnosti zgodovinskih študij nasploh in torej tudi tistih, ki se nanašajo na katero koli specifično področje, preučevanje same narave, lastnosti, vzrokov, pogojev in smeri spreminjanja predmeta raziskovanja. V našem primeru pomeni *zgodovinski prijem pri preučevanju socialnega dela njegovo razumevanje v dvojni sintezi*:

a) sintezi vseh razvojnih značilnosti kvalitativnih sprememb vseh tistih človekovih dejavnosti, ki so s predmetom te zgodovine same definirane kot "socialno delo";

b) sintezi, ki se uresničuje v zakoniti, za razvoj socialnega dela bistveni zvezi, med logičnimi in metodološkimi posploševanji na eni strani, in razumevanjem vseh realnih modalitet socialnega dela, neposrednimi izkušnjami, živo prakso socialnih dejavnosti in socialnim delom v vsem času človekovega obstoja na drugi.

Zagovarjamo zgodovinsko-antropološki kakor tudi humanistični pristop k socialnemu delu kot posebnemu in univerzalnemu človeško aktivnemu družbenemu odnosu, ki se uresničuje z dejanji zavestnega in smiselnega medčloveškega vzajemnega podpiranja in pomoči, s katero človek v nešteti niansah kvalitete svoje družbenosti tako gradi svoje boljše osebno življenje, kakor tudi premaguje težave na tej poti. Tako se tukaj soočamo s presenetljivim bogastvom tovrstnih aktivnosti, ki imajo kot trajno in živo zgodovinsko dejstvo pogosto med seboj prepletene in prežete, spontane, organizirane in tudi različne poklicne predhodnice in institucionalne nosilce. Razvoj družbene delitve dela, ki je temeljila na eksplozivnem razvoju humanističnih ved in vse bolj zapletenih metodologij in tehnologij njihove uporabe, je privedel do posebnega poklica socialnih delavcev. Specifična sinteza znanstvene zasnovanosti njihovega izobraževanja, opremljenost s posebno metodologijo, veščinami in tehničnimi znanji jim v okoljih, kjer

delujejo, zagotavlja formalno posebno usposobljenost za prevzemanje vrste zapletenih nalog, s katerimi se v sodobni družbi uresničujejo posebne naloge te dejavnosti. Jasno, da pogledi na socialno delo zvesto izražajo tako njegovo lastno zgodovino kakor tudi zgodovino konkretnih družbenih razmer, v katerih deluje, bodisi kot del institucionalnega sistema bodisi kot dejavnost, ki nastaja v vsaki človeški skupnosti. Sicer pa, kaj ni to tudi usoda drugih, prav tako univerzalnih in sčasoma tudi poklicnih človeških dejavnosti, kot sta zdravstveno in pedagoško delo?

Nujnost razvijanja zgodovinskih študij pojmovanja in prakse socialnih dejavnosti, socialnega dela, socialnih institucij in organizacij izhaja iz dejstva, da brez tega ni možno globlje razumevanje bistva niti smeri nadaljnjega razvoja. Z eno besedo, brez tega ne more biti izvirne znanstvene zasnovanosti te dejavnosti. Gre za sistematično preučevanje kulturno-antropoloških, etnoloških in moralnih temeljev humanističnih socialnih aktivnosti kot predhodnic in trajnih splošnih osnov sodobnih in bodočih socialnih dejavnosti. Posebno vrednost tovrstnega raziskovanja pomenijo danes žal še redke monografije o delih, iskanju in globokih sledovih, ki so jih zapustili veliki, znani in neznani, a praviloma nepriznani in neraziskani socialni delavci svojega časa, narodov, družbenih slojev in skupnosti. Zgodovine posameznih tipov institucij, gibanj, humanitarnih organizacij, normativnih sistemov itd., ki nastajajo iz različnih vzrokov, niso enako uporabne, posebno še glede na označevanje posameznih letnic in podobno.

Glede na to sta predmet naših zgodovinskih raziskovanj razvoj narave socialnega dela kakor tudi razvoj zgodovine razvejevanja in enotne zveze poti njegovih spontanah, organiziranih, profesionalnih in drugih delovanj. Sem sodi tudi predhoden pregled in dosledno določanje pojmovnih okvirov socialnega dela z vidika splošne sistemske teorije kot osnove za opredelitev stvarnih meja njegovih dosežkov, mesta v razmerju do družbenih napetosti, razvojno usmerjenih in povratnih informacij. Seveda si z zgodovinsko vizijo predstavljamo tako razumevanje socialnega dela kot dejavnika kratkoročnih sprememb v vsakdanjem življenju katerega koli človeka ali tako imenovanih primarnih družbenih skupin kakor tudi njegovo angažiranje za globalne cilje razvoja skupnosti, ekonomske in socialne stabilnosti kot bistvenih predpogojev za socialno varnost narodov, družbenih skupin in posameznikov.

Viri in vloge zgodovinske perspektive spoznanj pri poklicnem in drugih načinih socialnega dela so pogoj za njegovo trajno znanstveno zasnovanost

na bogastvu skupne izkustvene dediščine ljudi in narodov, vključno z onimi, ki so v teku zgodovine izginili. To so dosežki medčloveške vzajemnosti ob elementarni medsebojni pomoči, temelječi na običajih in morali, ki so jih ustvarjali in jih še danes ustvarjajo države in vladajoči sistemi. Ti pa se, preliti v pregovore in drugačne (danes zanemarjene ali "pozabljene") paradigme modrosti in veščine ustvarjanja vsakovrstnih vezi, že stoletja nabirajo v človekovem času in življenjskem prostoru stvarnih družbenih podpornic, vendar se profesija socialnih delavcev že od nekdaj komaj zaveda globine pravih korenin svoje dejavnosti.

Razvoj socialnega dela je tudi v danes prisotnih medsebojno prežetih slojih z običaji in moralo določenih nosilcih združevanja in vzajemnosti v kateri koli skupnosti prek organizirane privilegirane dobrodelnosti do profesije - hkrati pot teorije in prakse specifičnih, kompleksnih in pogosto nediferenciranih humanističnih aktivnosti. Spoznanja o tem so sestavni del intelektualnosti in sredstvo uspešnosti socialnega dela, s tem pa je odprt temeljni pristop do načel selekcije njegovih znanstvenih teorij, ki so sposobne odgovarjati na vedno nove izzive improvizacije kot ustvarjalne uporabe teh spoznanj, v vedno znova enkratni konkretnosti praktičnega uresničevanja procesa socialnega dela. Psihološke in psihoanalitične teorije so v razmerju do socioloških in socioanalitičnih temeljev socialnega dela le del raznolikosti in enkratnosti prijemov socialnega dela, prijemov, iz katerih istočasno izhajajo njegove trajne in specifične značilnosti transdisciplinarnosti in potreba po ustvarjanju njegove lastne teorije integriranega, sintetiziranega sistema spoznanj in delovanja, vključno s sodobnim, humanističnim ekološkim prizadevanjem za življenjsko in delovno okolje. Zgodovina znanstvenih temeljev in prakse socialnega dela in socialnih dejavnosti kakor tudi analitično iskanje njihovih korenin v imenu čim jasnejšega in celovitejšega spoznanja bodočnosti, bo torej prepoznala dragocene vire svojega konstituiranja v starodavnih pa tudi novejših predhodnicah sorodnih poklicev (pravnika, sodnika, učitelja, zdravnika, duhovnika), v dosežkih znanosti, na katerih danes temeljijo, čeprav praviloma niso mogle (niti ne bodo mogle) opustiti humanističnega bistva družbenega delovanja, iz katerega izhajajo in ga trajno uresničujejo ne glede na pojav socialnega dela.

2. Družbeno-zgodovinski pogoji narave socialnega dela

Neposredno podan teoretski okvir lastnosti vladajočih in morebiti njim nasprotujočih moralnih, socialnih, kulturnih, estetskih, političnih, materialnih in drugih vrednot je sestavni del in kriterij usmeritev prakse socialnega dela. Vsaka kvalitativno nova stopnja zgodovine naroda, od izbranih plemen preko mest in držav vse do kontinentalnih skupnosti našega časa, a v skladu s stvarnimi potrebami in pogoji lastne materialne in duhovne rasti, je prerasla predhodno in uveljavljala nov, sebi lasten smisel vrednote človeka kot osebnosti in družbenega bitja. Protislovja v samih temeljih družbenega in ekonomskega položaja različnih slojev in razredov so se ostro lomila prav v sferi dejavnosti socialnega dela, kakor da so ravno v njegovi humanistični univerzalnosti iskala svojo razrešitev. Počasi so se kljub težkim hipotekam licemernega monopola "privilegija" humanosti vladajočih, pa tudi zahvaljujoč morali in modrosti doseganja uspehov z združevanjem podrejenih ustvarjale morale in kulture vsakodnevnega življenja, vse do močnih institucionalnih sistemov, ki so postali občeloveške zakladnice dediščine socialnega dela in socialnih dejavnosti, ki jih komaj slutimo in jih zato mogoče niti ne zaslužimo.

Očitno je, da bomo tako kmalu "odkrivali" večslojno in starodavno poreklo načela samopomoči, metodološko natančnost in učinkovitost dobrodelnosti, načela spoštovanja dostojanstva in neponovljivosti vsake osebnosti ali pa samoodločanje človeka itd. kot elementarna in temeljna načela raznih predhodnic današnjega poklicnega socialnega dela in kot sestavni del strokovnih obveznosti, avtoritete, legalnih nalog, pooblastil in pristojnosti njihovih nosilcev. Temeljna izhodišča morale dejavne človečnosti, spontane, organizirane, družbeno institucionalizirane, univerzalne in neponovljive medčloveške vzajemnosti nosijo v sebi številne nenapisane in napisane moralne principe. Vendar so nas nastanek, smisel konstrukcij in klasifikacij poklicnih etik, ne da bi se zavedali pravih korenin človečnosti poklica socialnega delavca, naenkrat pripeljali do danes pogosto standardnih in formaliziranih kodeksov poklica v vlogi poslušnega orodja, slepega "instrumenta" vladajoče socialne politike. Soočeni smo s sodobnimi najglobljimi potrebami redefiniranja temeljnih vrednot "resnično" pravične družbe. Če se ta še naprej lahko (ali mora) meriti s kriteriji stopnje rastočih realnih enakopravnih pogojev za svoboden razvoj vsakega posameznika, je torej nujno, da predvsem manifestira sposobnost samopreobrazbe,

transformacije in izboljševanja, humanizacijo človeka v dialektični celoti narave in človeškega bitja. Menim, da je treba poleg drugega inspirativne rešitve iskati v našem času podobnih, velikih in korenitih prehodnih zgodovinskih obdobjih.

Kompleks družbenih odnosov v samem procesu socialnega dela kakor tudi vpliv njegovih nalog in ciljev na naravo družbenih in profesionalnih odnosov, ki jih vzpostavlja v okolju, v katerem deluje, postavljata socialno delo - sorazmerno z uspešno integracijo s tem okoljem - za sestavni del razvoja in spreminjanja tega okolja. Tako je zgodovina socialnega dela vsekakor neločljivi sestavni del zgodovine okolja, v katerem deluje, pod pogojem, da ni postalo in ostalo zgolj gola in odtujena uradniška verzija ustanov socialnega skrbstva, varstva in pomoči v smislu nadzora "nad" ljudmi v težavah. Na svojih vedno živih in konkretnih družbenih tleh delovanja socialno delo nujno vstopa v realno obstoječo mrežo medčloveških odnosov, ki se uresničujejo tako z družbenimi odnosi skrbi za drugega, obveznostmi in dolžnostmi, pričakovanji in spreminjanjem, harmonijo, spontanostjo in izvirnostjo, skladnostjo in ustreznostjo, kakor tudi z odtujenostjo, sovraštvom in nečlovečnostjo, izkoriščanjem in tiranijo, brezupno osamljenostjo in izoliranostjo. Zato se socialno delo vedno sooča z neposredno dano zgodovinsko stvarnostjo nenavadnih spletov anahronih, sodobnih pa tudi futurističnih, racionalnih in iracionalnih elementov v razmerjih vzajemnosti in pomoči. Ker pa vsaka skupnost razvija svojemu času in lastnemu "liku" primerne oblike in vsebine socialnih aktivnosti, odvisno od pogojev in nujnosti, hkrati odkriva in priključuje ustrezen tip ustvarjalnih osebnosti, sposobnih in željnih, da se uveljavijo z delom. Zanemarjanje zgodovinskih, kulturnih, etničnih, nacionalnih in drugih "usedlin", ki se oblikujejo v zgodovini katerega koli tipa skupnosti, izziva skrajno zoževanje vpogleda in kurjo slepoto poklicnega socialnega dela v razmerju do njegovih uporabnikov.

Socialno delo kot proces reševanja problemov oziroma težav v razvoju osebnosti in družbenih skupin vzpostavlja z ljudmi razmerje, za katerega je značilna racionalnost kot načrten in k cilju usmerjen proces aktivnosti. Njegova uvedba, začetki, potek, spreminjanje, prežemanje spontanih in organiziranih profesionalnih in neprofesionalnih dejavnosti najsplošnejšega kompleksa družbeno-ekonomskega kakor tudi specifičnega značaja ga usposablja za dejavnik "pisanja" svoje lastne zgodovine.

3. Pristop k temeljnim načelom zgodovine socialnega dela

a) Zgodovina socialnega dela temelji na izkustvih in teorijah akcijskega bistva človekove družbenosti. Kot zgodovina postopnega znanstvenega utemeljevanja socialnega dela postaja ekzaktna veda šele z možnostjo osvetljevanja tistih sledi njegovega delovanja, ki temeljijo na poznavanju zakonitosti in metod organizacije socialnih aktivnosti, s katerimi je človek, izhajajoč iz lastne družbenosti, spreminjal sebe in lastno družbenost.

b) Zgodovinsko preučevanje razvoja socialnega dela izhaja iz njegovega kritičnega opazovanja na najmanj dveh časovnih in prostorskih ravneh: prvič, v omejenostih ali prednostih lastne dobe v vsej njeni konkretnosti, in drugič, v kvalitetah podaljšanega delovanja, s pomenom za naš današnji čas in prostor.

c) Osvobajajoče in ustvarjalno delovanje sodobnega socialnega dela v nasprotju z lastno formalizacijo in birokratizmi.

d) Zgodovina socialnega dela je lahko močna opora naprednim težnjam njegovih današnjih nosilcev in posebno sredstvo predvidevanja in vpliva na njegov nadaljnji razvoj.

e) Spoznavanje zgodovinskih zakonitosti in gibalnih sil razvoja socialnega dela z vidika novih dosežkov v smislu teoretičnih posploševanj in preobrazbe pri uresničevanju njegove prakse.

f) Povezanost nacionalnega in internacionalnega pri spoznavanju znanstvenih dosežkov v zgodovinskem razvoju socialnega dela.

g) Omejenosti in škodljivost profesionalističnih ozkosti, evrocentrizma, kolonialističnih kriterijev, ideoloških dominacij ipd. pri konstituiranju znanstvene zgodovine socialnega dela.

h) Znanstvena zgodovina socialnega dela kot spoznavanje razvojnih teženj, smeri njegovega uveljavljanja v dosežkih teorije in prakse.

4. Možnost periodizacije razvoja socialnega dela

Eno ključnih vprašanj ob samem pristopu h konstituiranju zgodovine socialnega dela je vsekakor takšno celovito videnje njegovega razvoja, ki bi v tej celoti lahko začelo s historično periodiko, kakršna ustreza tako izvornim karakteristikam globalnih sprememb v razvoju tovrstnih dejavnosti kakor tudi tisti splošni periodizaciji celote družbenega razvoja, katere inatca se najbolj približa velikim transformacijam v razumevanju in delovanju

socialnega dela.

Čeprav smo glede zgodovinskih študij, ki bi se socialnega dela lotevale iz takšnega zornega kota, prepuščeni sami sebi, menim, da ni le mogoče, temveč tudi nujno vsaj postaviti najbolj grobo, osnovno "okostje" razvoja socialnega dela v bistvenih zgodovinskih celotah, ki v sebi nosijo tako značilno celovitost zgodovinskega družbenega razvoja nasploh kakor tudi sebi lastne, tipične kvalitete vseh poznanih (ali doslej še ne dovolj raziskanih in torej le slutnih) tipov, smeri, področij in metod človeških delovnih aktivnosti socialnega dela. Glede na to predložena periodizacija izhaja iz posluha prvega, hipotetičnega postavljanja takšnih velikih in univerzalnih obdobij v razvoju socialnega dela in njemu sorodnih, pogosto prepletenih, medsebojno prežetih socialnih dejavnosti, razdobji, ki v sebi nosijo specifične in značilne, sebi lastne kvalitete človečnosti socialnega dela. Na tem mestu je potrebno poudariti tudi razumevanje zgodovinske zakonitosti socialnega dela kot univerzalne dejavnosti, ki ga zastopam in po katerem se najvišji dosežki kakega obdobja prenašajo na naslednje, postanejo sestavni del zakladnice celotnega razvoja in so na ta način, čeprav pripadajo starodavni zgodovini, prisotni še danes in pomenijo dejavnik bodočnosti.

Potemtakem bi približno periodizacijo celote zgodovine socialnega dela in socialnih dejavnosti, ki je hkrati blizu eni inačici splošne zgodovinske periodizacije, lahko postavili takole:

I. Najdaljše (in z našega stališča najmanj preučeno) obdobje rodovnih in plemenskih skupnosti, pogosto visoko razvitih kultur, ki jih kljub atomski dobi še vedno lahko prepoznamo v nekaterih izoliranih delih sveta, ter obdobje bolj ohranjenih in transformiranih običajev, pravil vsakodnevnega življenja, ki jih lahko prepoznamo tudi sredi današnje Evrope.

II. Doba prvih velikih organiziranih skupnosti tiranij in despotizmov, ki - ob postopnem vzpostavljanju suženjstva - kot značilno prehodno obdobje vzpostavljajo prve oblike in notranjo organizacijo suznjelastniške ali kaste drzave in doživljajo izjemen razcvet ali pa popolnoma izginejo.

III. Obdobje suznjeposestniških drzav najrazličnejših tipov, z zelo bogatim institucionalnim razvojem, s pojavi bogatega umetniškega in literarnega ustvarjanja, književnimi, filozofskimi, etičnimi ustvarjalci, vrhunskimi umetniškimi deli itd. To je obdobje, v katerem se pojavljajo številne institucije s poklicnimi delavci, v katerih že lahko prepoznamo predhodnice socialnega dela.

VI. Prehodno obdobje postopnega razpada suznjelastniških družb,

rastočega sloja revežev in ljudi brez zemlje, pojava velikih, praviloma monoteističnih religij.

V. Doba "srednjega veka" kot doba fevdalne vladavine, stanov, dominacije cerkva v povezavi s plemstvom, močne razslojenosti socialnih aktivnosti po stanovih in socialnih dejavnostih, povzdignjenih na raven ideologije.

VI. Doba evropske renesanse in humanizma, doba prehodnega značaja, z rojevanjem racionalizma in prosvetljenstva, prvimi posvetnimi socialnoskrbstvenimi institucijami in rastočimi družbenimi in ekonomskimi protislovji.

VII. Sodobno prehodno obdobje skrajnih in globalnih polarizacij sveta v številnih variantah visoko razvitega kapitalizma z elementi socializacije, ki se med drugim izraža tudi z burnim razvojem socialnih dejavnosti kakor tudi socialističnih sistemov, večinoma nastalih po revolucijah v nerazvitih državah, z množico nerešenih ekonomskih in socialnih problemov, ki pravkar doživljajo globoke pretese v razmerah vitalnih potreb po korenitih reformah. To je pravzaprav naš čas, čas vztrajnega iskanja socialno ekonomskih in političnih rešitev takšnih novih nacionalnih in mednarodnih življenjskih razmer vse bolj enotne človeške skupnosti, v kateri bi se približali idealu svobodnega razvoja vsakega posameznika v skladu z njegovimi sposobnostmi in v interesu vseh ljudi. Zato je to obdobje hkrati izrednega pomena za socialno politiko in socialno delo pred neslutnimi obrisi novega časa.

Prevedla: Vida Milošević

Dr. Yves Rastimir Nedeljković je profesor na Oddelku za socialno delo in socialno politiko Fakultete političnih ved v Beogradu.